

INNOVACIÓ SOCIAL: MÉS SOCIETAT O MÉS MERCAT?¹

RUBEN MARTÍNEZ
Investigador

RECEIVED: FEBRUARY 4 2014

RESUM

Actualment, com a via per afrontar una crisi que no només és econòmica sinó també institucional, la innovació social es planteja des d'organismes supraestatals, estatals i locals com una de les solucions per a respondre a necessitats socials. Però, què vol dir innovació social? D'on sorgeix aquest terme? I, més enllà de la seva genealogia, quins són els objectius de les polítiques públiques que la fomenten? Si la innovació social vol "respondre més eficaçment a una sèrie de problemes socials per als quals l'Estat de benestar no està preparat per fer-hi front" (Leadbeater, 1997:12), això vol dir que la solució és més societat o potser més mercat?

Intentant respondre a algunes d'aquestes preguntes, aquest article vol posar especial èmfasi en la necessitat de polititzar aquest espai de connexió i tensió entre l'acció pública i la cooperació social. Un espai on els discursos, models, conceptes i formes de fer dels organismes públics són cada vegada més afins a enfocaments economicistes.

PARAULES CLAU: innovació social; polítiques públiques; ecologia social; Unió Europea; emprenedor social

ABSTRACT

C As a way to tackle a economic and institutional crisis social innovation currently emerges from Supra-estate, estate and local organisms as a good solution to respond to social needs. But what does social innovation mean? Where does the concept come from? And which are the public policy that are reinforcing it? If Social Innovation aims to response effectively to some social problems that the welfare State could not face up means that the solution is more society or more market?.

In order to respond to these questions, the article wants to highlight the importance of politicizing the space of connection and stress between public action and social cooperation. A space where discourses, models, concepts and ways of doing of public organisms are increasingly related to economic approaches.

¹ Aquest article va ser originalment publicat als Quaderns d'Educació Social (Núm.15, Barcelona 2013) com a part d'un monogràfic sobre innovació social. Més informació a: <http://www.ceesc.cat/content/view/1874/171/>

KEY WORDS: social innovation; public policies; social ecology; European Union; social entrepreneur

RESUMEN

Actualmente, como vía para afrontar una crisis que no sólo es económica sino también institucional, la innovación social se plantea desde organismos supraestatales, estatales y locales como una de las soluciones para responder a necesidades sociales. Pero, ¿qué quiere decir innovación social? ¿De dónde surge este término? Y, más allá de su genealogía, ¿cuáles son los objetivos de las políticas públicas que la fomentan? Si la innovación social quiere “responder más eficazmente a una serie de problemas sociales para los cuales el Estado de bienestar no está preparado para hacer frente” (Leadbeater, 1997:12), ¿esto quiere decir que la solución es más sociedad o quizás más mercado?

Intentando responder a algunas de estas preguntas, este artículo quiere poner especial énfasis en la necesidad de politizar este espacio de conexión y tensión entre la acción pública y la cooperación social. Un espacio donde los discursos, modelos, conceptos y formas de hacer de los organismos públicos son cada vez más afines a enfoques economicistas.

PALABRAS CLAVE: innovación social; políticas públicas; ecología social; Unión Europea; emprendedor social

Introducció

Durant l'última dècada, la innovació s'ha situat com un concepte central en polítiques de foment del desenvolupament econòmic. A principis de l'any 2000, al Consell Europeu extraordinari de Lisboa², la innovació va ser designada per primera vegada com a línia estratègica de l'actuació de la UE, relacionant-la amb “la importància creixent de les tecnologies de la informació i la comunicació en les esferes professionals i privades”. Veiem, doncs, que en els seus inicis la innovació estava molt relacionada amb processos de base tecnològica, però la genealogia d'aquest concepte comença molt més enrere.

La innovació va ser un element molt important per a l'economista austríac Joseph Alois Schumpeter en la seva teoria dels cicles econòmics (Schumpeter, 1974). Per a Schumpeter, les crisis econòmiques –com la Gran Crisi de 1873, que ell va prendre com a exemple– són part natural del model capitalista, un model que l'autor descriu com a cíclic i turbulent. Cada cicle econòmic arriba a un moment de col·lapse quan “la demanda, per dir-ho així, està esperant una oferta concreta [...] de la qual cosa es desprèn que aquest flux econòmic es troba tancat” (Schumpeter, 1974:8). Per inaugurar un nou cicle econòmic és necessari un element que tant pot ser una nova mercaderia, un nou mètode de producció, l'obertura d'un nou mercat, una nova font de matèria primera, un nou model d'organització industrial o la creació d'un monopoli (Schumpeter, 1974:66). Aquest nou element que té la capacitat d'obrir un nou cicle econòmic és el que Schumpeter descriu com a innovació, i el subjecte que introduirà aquesta innovació al mercat serà l'emprenedor.

Com veiem, per passar d'un període de crisi a un nou cicle de bonança econòmica, Schumpeter entén com a central el paper de l'emprenedor i la innovació. Si, a més, aquesta crisi no és només econòmica, sinó que engloba problemes de caràcter social, mediambiental, cultural, etc., sembla lògic que avui es parli tant no només d'innovació, sinó d'innovació social. De fet, a Europa, la innovació social ha tingut una forta presència en polítiques de foment de l'ocupació, en discursos relatius al “desenvolupament sostenible” o en programes que busquen incidir en el “desenvolupament social”. **Sembla, doncs, que per afrontar una crisi sistèmica, la innovació social es planteja des d'organismes supraestatals i des d'administracions estatals i locals com una de les solucions.** Però, què és exactament la innovació social?

² “El Consejo Europeo extraordinario de Lisboa (marzo de 2000): hacia la Europa de la innovación y el conocimiento”.

[http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/c10241_es.htm]

2. Definint la innovació social

Quan es parla d'innovació social es vol expressar un marc d'acció més complex que el de la innovació convencional, incloent en la seva definició pràctiques considerades tradicionalment extraeconòmiques. La Comissió Europea es fa ressò de la definició de *The Open Book of Social Innovation* (NESTA, 2012), on la innovació social es descriu com a “noves idees, productes, serveis o models que satisfan les necessitats socials (amb més eficàcia que les alternatives) i que al seu torn creen noves relacions socials o col·laboracions” (European Commission, 2010b:9). Com a exemples d'innovació social, la Comissió Europea enumera: “els plans de prevenció de la cardiopatia coronària que es dirigeixen a tota la comunitat, en lloc de fer-ho únicament a les persones ‘de risc’; les xarxes socials de veïns que ajuden persones grans que viuen soles; els ecomapes urbans que ofereixen a les comunitats locals informació sobre els seus avenços en la consecució dels objectius de reducció d'emissions; o els bancs ètics que proporcionen productes financers amb la finalitat de maximitzar la rendibilitat social i mediambiental de les inversions” (European Commission, 2010a:24).

De manera general, podem dir que, quan es parla d'innovació social, es fa referència a processos i pràctiques cooperatives de base ciutadana amb marcat caràcter de servei públic que milloren o fan més eficients anteriors solucions a problemes i demandes socials. Però més enllà del seus resultats, el procés d'innovació social s'expressa en molts casos sota una lògica economicista. Seguint les idees de Schumpeter, veiem que el procés parteix d'un emprenedor que dissenya, produeix i condueix al mercat noves idees, serveis o processos amb valor social, alhora que inaugura un nou paradigma econòmic (Mulgan, 2006; Leadbeater, 1997). Des d'aquesta perspectiva, s'entén que les innovacions socials son conduïdes per emprenedors que actuen sobre problemes socials concrets, un procés que al mateix temps pot tenir la capacitat de deixar enrere períodes de crisi inaugurant nous cicles socioeconòmics. Com senyala Frank Moulaert, de qui més endavant coneixerem la visió, a la literatura de la ciència social dominant de la dècada de 1990 (i podríem afegir que en, bona part, la literatura de la del 2000) el concepte d'innovació social es limita gairebé exclusivament a la ciència de gestió i administració d'empreses com una dimensió innovadora de l'estratègia de negoci. El seu significat en aquestes disciplines, “bàsicament, implica un canvi en el capital humà i institucional i/o social que contribueixi a la millora de la competitivitat” (Moulaert *et al.*, 2005:80). Però, tenint en compte la influència que ha tingut aquesta visió més *managerial*, hi ha altres maneres d'entendre la innovació social? I, més

enllà de les seves definicions conceptuals, quina orientació política suposa cadascuna de les perspectives que hi ha sobre la innovació social?

3. Innovació social amb enfocament economicista

Un dels autors més destacats i que més influència ha tingut sobre les polítiques públiques a nivell europeu és Geoff Mulgan³, actual director de la Young Foundation⁴. Per a Mulgan, hi ha multitud d'exemples que il·lustren com aquells processos que s'entenen en els marges del desenvolupament econòmic ocupen ara un lloc destacat. Entre altres exemples, Mulgan assenyalava les "guarderies cooperatives veïnals i patrulles de barri; Wikipedia i l'Open University; l'atenció integral de la salut i els hospicis; els microcrèdits i cooperatives de consum; el moviment per al comerç just; el desenvolupament d'habitatges que no emeten carboni i les granges comunitàries; la justícia restaurativa i els tribunals comunitaris; els grups en línia d'autoajuda per a problemes de salut" (Mulgan, 2006:146). Segons Mulgan, aquestes innovacions són gestionades i transformades en productes o serveis per individus, que "han de capturar la imaginació d'una comunitat de seguidors, mitjançant la combinació del coratge contagiós i la persistència pragmàtica" (2006:153). De la mateixa manera que Schumpeter, Mulgan descriu un subjecte individual que, empès per motivacions personals i caracteritzat per ser un dels "intèrprets competents de les seves pròpies vides i amb capacitat resolutiva dels seus propis problemes" (2006:150), lidera els processos d'innovació social. Mulgan exemplifica aquest perfil d'emprenedors amb noms com Octavia Hill, inventora de moltes idees per a la gestió de l'habitatge, la protecció del patrimoni i habitatge comunitari; el sociòleg i activista britànic Michael Young, fundador de la Young Foundation i l'Open University, o Muhammad Yunus, fundador del Grameen Bank i altres empreses de microcrèdit.

En propera sintonia amb les idees de Mulgan, Charles Leadbeater, assessor de polítiques públiques i col·laborador habitual dels *think tank* Demos⁵ i NESTA⁶, comparteix aquesta orientació. Per a Leadbeater, hi ha dos motius pels quals és necessari fomentar la innovació social des de les polítiques públiques. El primer és que pot "respondre més eficaçment a una

³ Geoff Mulgan va ser el fundador del *think tank* DEMOS, és col·laborador habitual de la NESTA (National Endowment for Science, Technology and the Arts) i entre 1997-2004 va exercir com a director de la Government's Strategy Unit del Regne Unit i va ser cap de policia de l'aleshores primer ministre Tony Blair.

⁴ Organització que promou la innovació social i l'emprenedoria social fundada pel sociòleg britànic Michael Young. [<http://www.youngfoundation.org/>]

⁵ [<http://www.demos.co.uk/>]

⁶ National Endowment for Science, Technology and the Arts. [<http://www.nesta.org.uk/>]

sèrie de problemes socials per als quals l'Estat de benestar no està preparat per fer-hi front" (Leadbeater, 1997:12). En segon lloc, per a Leadbeater hi ha un argument econòmic: "Totes les societats amb sistemes de protecció social desenvolupats estan destruint lentament els drets històrics de benestar, en un intent per reduir-ne els costos [...] La innovació és l'única esperança que tenim de mantenir la qualitat del benestar i reduir-ne els costos. Un sistema de benestar innovador i eficient ha de fer més per contribuir a la salut econòmica del conjunt de la societat" (Leadbeater, 1997:13). Aquestes aportacions de Leadbeater són importants per entendre l'enfocament econòmic de la innovació social, ja que posen l'accent en el paper que se li atorga a l'hora de donar resposta a la crisi, no només econòmica, sinó a una crisi institucional, una crisi sistèmica. Des d'aquest enfocament, la idea bàsica seria que, si l'Estat ja no pot respondre a les múltiples demandes socials que es generen, la mateixa societat s'ha d'autoorganitzar per resoldre-les.

4. Innovació social amb enfocament socioecològic

Contraposat a aquesta concepció dominant, trobem un altre enfocament possible de la innovació social. En aquest cas, el procés ja no és l'acció d'un emprenedor, sinó tota l'ecologia social que fa possible la innovació, un procés complex sota el qual s'introdueixen nous productes, processos o programes que canvien profundament les rutines bàsiques, els recursos i els fluxos d'autoritat o les creences del sistema social (Westley i Antadze, 2010). Això atorga un caràcter socialment disruptiu a la innovació social, que posarà a prova el sistema i les institucions socials que governen la conducta de les persones "en afectar la distribució fonamental de poder i els recursos" (Westley i Antadze, 2010:3), i podrà canviar les creences bàsiques que defineixen el sistema o les lleis i les rutines que les regeixen. Per això, aquests processos d'innovació social han d'actuar en diferents escales, i poden arribar a diferents tipus d'agents socials, organismes nacionals, regionals i globals, i connectar-los amb xarxes socials. Les innovacions socials impliquen, doncs, canvis en el sistema institucional i social, contribueixen a la resiliència social en general, i exigeixen una complexa interacció entre l'agència dels actors i les oportunitats estructurals emergents.

Un grup de recerca que ha treballat proper a aquest enfocament és el Social Innovation, Governance and Community Building (Singocom)⁷. Aquesta xarxa formada per acadèmics i

⁷ [http://ec.europa.eu/research/social-sciences/projects/100_en.html]

activistes socials es va constituir durant un taller centrat en la innovació social i el desenvolupament territorial i comunitari organitzat dins el 5è Programa Marc de la Comissió Europea. En els seus orígens, Singocom buscava reforçar el significat de la innovació social en l'àmbit de les polítiques i de l'acció col·lectiva, confrontant-la amb les versions més economicistes que s'estaven elaborant des d'organismes com la UE i l'OCDE. Per a Singocom, la innovació social és dependent del rumb històric i el context social i cultural d'un territori específic. Per innovació social entenen els canvis en l'agenda, en l'agència i en les institucions que porten a una millor integració dels grups i els individus socialment exclosos. La innovació social, per tant, és relativa a la *innovació en el procés*, contextualitzada en un territori local, que es consolida quan es produeixen canvis en les relacions socials i/o relacions de poder i es presenta com "un element que pren una posició ètica sobre la justícia social" (Moulaert *et al.*, 2005:82).

Per analitzar i fer operativa aquesta definició, Singocom fa servir tres dimensions que entren en interacció durant el procés: (1) *dimensió de contingut/producte*, referida a la satisfacció de necessitats humanes bàsiques que no són satisfetes ni per Estat ni mercat; (2) *dimensió processual*, referida als canvis en les relacions socials, especialment adreçada a la governança que incrementa el nivell de participació de la població vulnerable; (3) *dimensió d'apoderament*, referida a l'increment de la capacitat sociopolítica i d'accés als recursos que satisfà les necessitats humanes i la participació (Moulaert *et al.*, 2005:80-81).

5. Conclusions: diverses innovacions socials, diferents orientacions polítiques

Com hem vist de manera sintètica, trobem que, depenent del tipus de xarxes d'actors, de la relació amb administracions públiques dels diferents nivells d'acció, depenents de les relacions amb el territori i les seves singularitats (socials, culturals, polítiques), però sobretot depenent dels objectius, el tipus de procés que es descriu i els efectes socials que es volen assolir, podem entendre la innovació social de diferents maneres. Això no és tant una qüestió de caràcter merament conceptual, sinó que expressa diferents maneres d'entendre el context actual i les possibilitats d'una alternativa al règim capitalista. Analitzem, per exemple, la figura de l'emprenedor social, element essencial en els enfocaments més economicistes. Si naturalitzem aquesta figura, ens trobem amb dos grans problemes. Per una banda, no tothom encaixa en aquest perfil. El capital social, cultural i, de fet, econòmic necessari per "emprendre" no s'obté de manera espontània, sinó que està determinat per la posició social inicial del subjecte que ha d'economitzar la seva activitat. Però, en el fons, el

procés d'introducció d'aquestes idees amb valor social a l'esfera institucional o al mercat no és mai un acte individual. El subjecte heroic descrit per Mulgan quan parla d'un individu que pot "capturar la imaginació d'una comunitat de seguidors a través de la combinació del coratge contagiós i la persistència pragmàtica", és molt semblant a allò que la literatura de la gestió comunitària de recursos anomena *free rider*⁸ (Ostrom, 1990). Més aviat, si existís un emprenedor social, es tractaria d'un subjecte col·lectiu on la distribució del capital cultural, social i econòmic no l'acumula un individu, sinó que circula pel conjunt de la comunitat. De fet, **és la sostenibilitat de l'ecologia social que produeix la innovació social el que fa possible una intervenció contínua en problemes que tingui efectes a nivell estructural.** L'important no és produir fluxos monetaris que donin subsistència a l'emprenedor o plantejar solucions a problemes socials que l'Estat no pot resoldre, sinó produir canvis en les relacions de poder, canvis que puguin esborrar les formes de dependència i dominació presents en el règim capitalista. I, com els actuals moviments ciutadans ens demostren, per aconseguir aquest tipus d'innovacions socials moltes vegades seran necessaris elements tan poc relacionats amb l'emprenedor schumpeterià com la desobediència civil.

Situat aquest fil, la quantitat de preguntes que queden pendents respecte a la innovació social són múltiples. Entre altres, el paper d'allò públic. Sigui la innovació social de base emprenedora o de base comunitària, ens toca preguntar-nos: quines són les institucions que regulen i redistribueixen els recursos i hi donen accés en escales que no només són individuals i/o locals? En un moment on el debat sobre allò comú i allò públic és molt candent a causa del procés de forta desposseïció social que estem patint, el paper de les institucions i polítiques públiques és fomentar solucions de base social sense incidir en problemes estructurals? És possible que la dicotomia públic-estatal/ privat-mercantil hagi arribat al seu límit d'acció, però és la innovació social la resposta? És la innovació social una nova "tercera via"? Produirà la innovació social un múscul social més fort i una capacitat d'autogestió i cooperació ciutadana més intensa o, una vegada més, és una via per situar el mercat com a regulador social i com a mecanisme que reproduïx les desigualtats? La innovació social és més societat o més mercat? Curiosament, aquests dubtes ens acompanyen des de fa molt temps. Les tensions entre allò públic, allò privat i allò comú no és un tema nou. Però potser el primer plantejament necessari per incidir de manera eficient en problemes i necessitats socials no és pensar petites solucions per a problemes

⁸ El *free rider* o polissó fa referència al subjecte que es beneficia de recursos comunitaris sense participar en la seva producció i/o gestió. En la teoria de la gestió comunitària de recursos, el *free rider* es conceptualitza com un problema que pot posar en perill la sostenibilitat del mateix recurs; buscant maximitzar els seus beneficis, el *free rider* pot sobreexplotar i/o erosionar el recurs posant en perill la consecució del benefici col·lectiu.

reincidents. Més aviat, es tracta d'incidir en condicions estructurals que històricament han estat naturalitzades (com les desigualtats socials) o invisibilitzades (com la reproducció social del treball) pel règim capitalista. Un règim, ja no cal dir-ho, que ha demostrat no ser gaire innovador socialment.

Bibliografia

European Commission (2010a): *Communication from the commission to the European Parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. SEC (2010) 1161.*

European Commission (2010b): "This is European Social Innovation" <http://ec.europa.eu/enterprise/flipbook/social_innovation/>.

LEADBEATER, C. (1997): *The rise of the social entrepreneur*. NESTA.

MOULAERT, F.; IFESI-CNRS, Lille (France); GURU/APL (2005): *Social innovation, governance and community building' EU Research on social sciences and humanities*. Singocom Final Report. Funded under the Key Action 'Improving the Socio-economic Knowledge Base' of FP5.

MULGAN, G. (2006): "The Process of Social Innovation". A *Innovations. Technology, Governance, Globalizations*. Boston: MITpres.

NESTA (2010); MURRAY, R.; CAULIER-GRICE, J.; MULGAN, G. *The Open Book of Social Innovation*. <http://www.nesta.org.uk/publications/assets/features/the_open_book_of_social_innovation>.

OSTROM, E. (1990): *Governing the commons*. Cambridge University Press.

SCHUMPETER, J. A. (1974): *The Theory of Economic Development*. Londres: Transaction Publishers.

WESTLEY, F.; ANTADZE, N. (2010): "Making a Difference: Strategies for Scaling Social Innovation for Greater Impact". *Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, vol. 15, 2.